

PŘÍSTUPY K PRÁCI S MENŠINAMI

Libor Musil, Pavel Navrátil

(Krátené)

Celým tímto sborníkem prostupuje otázka: „Jak společnost reaguje na problémy, které se vytrvale projevují ve vztazích mezi českou většinou a romským obyvatelstvem?“ Ve snaze poskytnout teoretické zázemí systematictějšími pokusy o odpověď na tuto otázku nabízíme k diskusi a případnému užití dvě typologie přístupů k práci s menšinami.

První z nich je pokusem o popis možných strategií aktivního zvládnání problémů, které libovolný subjekt (jedinec, skupina, organizace či hnutí) spojuje se (stereotypně vnímanými) fyzickými nebo kulturními odlišnostmi jiného subjektu. Tato typologie je založena na předpokladu, že pro různé typy aktivního zvládnání problémů, které vyplývají z chování členů fyzicky nebo kulturně odlišné skupiny, je charakteristická odlišná míra distance a otevřenosti jednání vůči této skupině nebo jejím členům.

Druhá námi prezentovaná typologie charakterizuje možné typy přístupu, s nimiž se můžeme setkat v sociální práci se členy menšinových skupin. Je založena na předpokladu, že různé modely intervence sociální práce je možné rozlišit podle toho, zda se jejich zastánci domnívají, že změn v jednání členů fyzicky nebo kulturně odlišných skupin je možné dosáhnout působením na jejich osobnost nebo na podmínky prostředí, ve kterém tito lidé žijí.

Obě typologie¹ je možné využít jako nástroj porozumění strategiím intervence, které v rámci svých programů a projektů koncipují a uskutečňují různé organizace (například obce, profesionální agentury, nevládní nebo charitativní organizace atd.). Účel a způsob jejich užití se pokusíme pomocí případových studií konkrétních projektů prezentovat v následujících částech této kapitoly. Dříve než tak učiníme, v této podkapitole ve stručnosti vyložíme, jak chápeme pojem „menšina“, zevrubněji rozebereme typologii založenou na pojmech „distance“ a „otevřenost“ a nakonec se budeme podrobněji věnovat typologii vycházející z rozlišení mezi intervencí vůči „osobnosti“ klienta a vůči „prostředí“, ve kterém klient žije.

„Menšina“

Spolu s autorkou dvojicí Soydan a Williams (1998) považujeme při vymezování „menšiny“ za důležitý „mocenský vztah“. Tento faktor podle uvedených autorů určuje, zda se určitá skupina nalézá v nadřazené, což zde znamená „většinové“ pozici, a zda je jiná skupina ve vztahu k ní v podřazeném postavení, stává se předmětem oprese² a znevýhodnění, a její pozici je proto možné považovat za „menšinovou“. Vymezení menšiny její pozicí v mocenských vztazích umožňuje vyhnout se nejasnostem, ke kterým dochází, pokud početně menší skupina utlačuje a diskriminuje skupinu početně větší. Jako příklad takovéto situace lze uvést Jihoafrický apartheid, kde menšina bílých utlačovala většinu černošského obyvatelstva.

Shaefer (1996: 5) definuje „menšinu“ jako „podřízenou skupinu, jejíž příslušníci mají významně méně kontroly nebo moci nad vlastními životy než mají příslušníci dominantní nebo většinové skupiny“. Charakteristickými znaky takto vymezené „menšiny“ podle Schaefera jsou:

1. tělesné nebo kulturní charakteristiky, které její příslušníky odlišují od příslušníků dominantní skupiny,
2. zkušenost předsudečných postojů a znevýhodnění,
3. příslušnost k minoritní skupině není dobrovolná,
4. pocit solidarity s jinými příslušníky téže skupiny,
5. sňatky jsou uskutečňované obvykle mezi příslušníky téže skupiny.

Toto vymezení charakteristik mocensky podřízených, a tudíž také „menšinových“ skupin upozorňuje, že „menšinu“ je třeba definovat komplexně a že ji nestačí vymezit pouze z jednoho, například mocenského hlediska nebo z hlediska podílu v populaci. Kromě těchto dvou hledisek je třeba při určování menšiny a

¹ Obě uvedené typologie jsou podrobněji rozpracovány na jiném místě (Musil, Navrátil, 1999; Navrátil, Musil, 2000).

² Termínem „oprese“ označujeme strukturální znevýhodnění skupin, jejichž členům jsou systematicky, se železnou pravidelností upírána některá práva a možnosti, která jsou běžně dostupná většinové části společnosti nebo její elitě.

jejich problémů vzít v potaz také existenci tělesných nebo kulturních (to je např. národnostních, náboženských, ideologických nebo jiných) odlišností nebo zvláštností příslušníků menšiny, postoj většiny k těmto zvláštnostem a odlišnostem (existence rasových nebo jiných předsudků) a vliv mocenských vztahů, zvláštností dané skupiny a postojů většiny k nim na možnostmi členů odlišné skupiny uspokojovat vlastní potřeby (existence nebo neexistence jejich „znevýhodnění“).

Soydan a Williams (1998) tvrdí, že „menšina“ je z definice určena mocí ovlivňovat podmínky vlastního života, a vlastnosti menšiny je proto třeba považovat za odvozené od charakteristik této moci. Moc má podle nich dynamický charakter a nikdy není vlastněna trvale. Moc bývá kumulována určitými skupinami vždy jen v určitém kontextu a času. Vzhledem k tomu je také vztah mezi minoritami a majoritami neustále otevřen možné změně. Hranice mezi skupinami jsou proměnné a neustále se mění. Jednotlivec může být podle autorů současně příslušníkem menšinové skupiny a vedle toho v určitém ohledu také příslušníkem většinové skupiny. Menšinové skupiny jsou tím pádem vnitřně členitější, diversifikovanější než bývá.

Ve srovnání s názory, které uvádí výše citovaný Shaefer, jsou názory Soydan a Williams, přes plastičnost jejich pojetí mocenských vztahů, zjednodušené. Jejich důraz na hledisko moci je jednostranný v tom, že zahrnuje vzájemnou podmíněnost moci a kultury v procesu případné změny postavení menšin. Soydan a Williams mají představu, že soudobá společnost je do značné míry otevřená změnám mocenských poměrů. I kdybychom tuto představu přijali, nemohli bychom se domnívat, že případná změna mocenských pozic automaticky přinese odstranění předsudků příslušníků většiny vůči odlišnostem a zvláštnostem příslušníků menšiny. Předsudky se, jak o tom bude řeč dále, stávají základem znevýhodňování v přístupu k příležitostem. Lze proto předpokládat, že kulturní odstup většiny vůči zvláštnostem menšiny by její členy i po změně mocenských poměrů udržoval v nevýhodné pozici.

Vedle předsudků a distance většiny by další kulturní překážkou využití úpravy mocenských poměrů k redukci znevýhodnění členů menšiny mohla být malá zběhlost členů menšiny v používání politických a občanských mechanismů prosazování vlastních zájmů. Kulturním důsledkem dlouhodobého znevýhodnění je také odcizení členů menšinových skupin od většinové kultury a s tím související nedostatek jejich kulturní výbavy pro užívání institucí většinové společnosti. Právě tyto kulturní handicap se často stávají zdrojem těžko řešitelných konfliktů, předmětem předsudků a zakládají bludné kruhy mocenského útlaku a znevýhodnění, které v očích většiny legitimizuje stereotypní vnímání nezkušenosti s běžně používanými způsoby řešení věcí. To je podmíněno právě ustálenými kulturními rozdíly mezi menšinou a většinou.

Souhrnně vzato, pokud při vymezování „menšiny“ a možností změny postavení jejich členů ve společnosti vynecháme hledisko postoje většiny k jejich zvláštnostem, může nás to vést k příliš zjednodušeným představám o možnostech řešení problémů a k chybám při koncipování intervencí. K téže chybě by ovšem vedlo, pokud bychom definovali „menšiny“ výhradně pomocí jejich kulturních charakteristik a postojů k nim a vynechali bychom otázku možnosti nebo potřeby změny mocenských vztahů (viz např. Dodson, 1970).

Na základě uvedeného vycházíme z pojetí „menšiny“, které považuje za výchozí, ne však určující charakteristiku menšinové skupiny skutečnost, že její členové vykazují určitou tělesnou nebo kulturní odlišnost. Tu je možné považovat za významnou charakteristiku menšiny pouze tehdy, je-li základem předsudků ze strany většinové skupiny, stává se proto uznávaným důvodem mocenské podřízenosti členů menšinové skupiny a vede k jejich znevýhodňování.

„Distance“ a „otevřenost“

Snaha aktivně zvládat problémy, které určitý subjekt spojuje s fyzickými nebo kulturními odlišnostmi jiného subjektu, je v soudobé (moderní) společnosti zpravidla spojena s řešením dvou dilemat. Za prvé, je třeba se rozhodnout, zda je lepší se v procesu řešení problému od lidí s odlišnými tělesnými nebo kulturními vlastnostmi distancovat nebo se s nimi, s jejich hodnotami a vzory jednání ztotožnit. Za druhé jde o to, zda je lepší problém zvládnout tím, že lidi s odlišnými fyzickými nebo kulturními vlastnostmi donutíme ke změně chování nebo se budeme snažit jim porozumět.

Ačkoliv výslovné, formální vymezení obou zmíněných dilemat není obvyklé, jejich rozlišení se zdá být běžnou součástí teoretické výbavy badatelů sociální práce. Například autorka koncepce antirasistického a feministického přístupu k sociální práci Dominelli si všímá kulturní distance sociálních pracovníků od světa a problémů žen tmavé pleti (Dominelli, 1991: 193–197). Odstup středostavovsky orientovaných sociálních pracovníků od chudých, což v Americe velmi často znamená od „černých“, klientů popisuje opakovaně vydávaná stať Clowarda a Epsteina z poloviny šedesátých let (Cloward, Epstein, 1965). Jak Dominelli (1991: 197–199), tak Cloward a Epstein (1965: 626–631) si

všímají souvislosti mezi mírou kulturní distance sociálních pracovníků od klientů jiné orientace a jejich metodickým přístupem k práci s lidmi jiné příjmové kategorie, barvy pleti nebo rodu³.

Cloward a Epstein dávají do souvislosti „*technologii sociální práce a kulturní konflikt*“ (Cloward, Epstein, 1965: 629) a konstatují, že „*předsudky příslušníků střední třídy se prakticky projevují snahou rozlišovat mezi psychologicky 'přístupnými' a 'nepřístupnými' chudými ... (jejich) technologie je založena na strategii pomoci, která vyžaduje intenzivní interakci mezi případovým pracovníkem⁴ a klientem ... intimní, dlouhodobý a hluboce osobní charakter ... terapeutické práce dává ostře vyniknout rozdílům v hodnotové orientaci případového pracovníka a lidmi s nízkými příjmy. Tyto rozdíly vynikají tím více, čím hlouběji se sebou navzájem případový pracovník a klient s nízkým příjmem zabývají ...*“ (Cloward, Epstein, 1965). Klienti s nízkým příjmem dávají častěji přednost finanční podpoře a bezprostřední pomoci při fyzickém onemocnění nebo postižení, při zajišťování náhradní péče o děti, při hledání bydlení, ve stáří a tak dále (Cloward, Epstein, 1965: 634). Na rozdíl od klientů ze střední třídy „*považují představu, že by osoba, která má nesnáze, mohla okolnosti svého života zlepšit díky lepšímu pochopení sebe sama ... za nepraktickou*“ (Cloward, Epstein, 1965: 636). Terapeut od nich ovšem očekává pravý opak (Cloward, Epstein, 1965: 636). Výsledkem je, že spolu s klesajícím statusem a sociální třídou klienta klesá průměrný počet rozhovorů, které mu terapeut věnuje (Cloward, Epstein, 1965: 631). Tento „technologický“ rys přístupu sociálních pracovníků ke klientům s nízkým příjmem je projevem distance a nástrojem jejího udržení: „*... uzavřít případ po prvním nebo druhém rozhovoru je jedním z hlavních způsobů, jak se zbavit chudého klienta*“ (Cloward, Epstein, 1965: 626).

Stat' Clowarda a Epsteina je možné číst přinejmenším dvojnásobem. Za prvé jako dobovou ilustraci vztahu amerických sociálních terapeutů padesátých a šedesátých let k marginalizované kategorii chudých (a „černých“) klientů. Pro nás je však v tuto chvíli, za druhé, důležitější číst tuto stat' jako pojednání o vzájemném prorůstání dilematu mezi kulturním odstupem a ztotožněním s dilematem mezi donucením a porozuměním. To, jak sociální pracovníci, kteří jsou ztotožnění s hodnotami střední třídy, řeší první dilema, podle Clowarda a Epsteina úzce souvisí s tím, jak řeší dilema druhé a naopak. Kulturní distance od chudých klientů vede k omezování délky kontaktu s nimi a terapeutický kontakt zvýrazňuje distanci od nich: „*Pokud pacient nereaguje na charakteristické procedury, které se terapeut naučil používat při uvádění do terapeutické situace, tendence stavět se k němu lhostejně nebo skrytě nepřátelsky a odmítavě převládá nad sklonem zpochybňovat samu proceduru. Pacient [...] musí uznat autoritu terapeuta, aniž by tato autorita byla vůči němu výslovně uplatňována. Musí být připraven [...] dělat to, co po něm terapeut chce, aniž by bylo řečeno, co se od něj očekává [...]*“ (Cloward, Epstein, 1965: 636).

Přijmeme-li optiku Clowarda a Epsteina, musíme připustit, že neexistují dvě samostatná dilemata. Spíše máme co do činění s různými přístupy, které v sobě zahrnují odlišná řešení obou dilemat. Tuto představu vyjadřuje schéma číslo 1. V horním řádku schématu jsou umístěny přístupy založené na distanci (odstupu) od členů, hodnot a vzorů jedné odlišné subkultury. V dolním řádku jsou naopak přístupy založené na identifikaci (ztotožnění se) s odlišnou subkulturou a jejími nositeli. V levém sloupci jsou umístěny přístupy, které se opírají o donucení. V pravém sloupci jsou uvedeny přístupy vycházející ze snahy o porozumění.

V jednotlivých kvadrantech schématu číslo 1 jsou pak uvedeny vzájemné kombinace distance a identifikace s donucením a porozuměním, stručné označení daného přístupu (v uvozovkách), označení aktéra přístupu a technologie jeho postupu. Tyto kombinace představují čtyři způsoby, jimiž je možné usilovat o zvládnutí problémů, které lidé spojují s jednáním tělesně nebo kulturně odlišných skupin nebo jejich členů. Budeme je označovat jako „despotickou manipulaci“, „spojenectví“, „vůdcovství“ a „expertizu“. Na dalších stránkách je popíšeme podrobněji.

³ Anglický termín „gender“ zde, jak je zvykem, překládáme českým termínem „rod“, který v češtině umožňuje rozlišovat „ženský rod“ a „mužský rod“ jako dvě subkultury.

⁴ Anglický termín „caseworker“ zde pro nedostatek vhodnějších výrazových prostředků překládáme českým „případový pracovník“. Vycházíme z toho, že výraz „casework“ je možné docela elegantně přeložit termínem „případová práce“. Případová práce (též „práce s jedincem“) je vedle „skupinové“ a „komunitní“ práce jedním ze tří typů sociální práce.

Schéma číslo 1

Kombinace různých řešení dilematu mezi odstupem (distancí) a ztotožněním (identifikací) s dilematem mezi donucením a porozuměním

distance + donucení: „despotická manipulace“; despota; podmanění vlastním zájmům, manipulace	distance + porozumění: „expertiza“; expert; pozorování, reflexe, modifikace (úprava) situace
identifikace + donucení: „vůdcovství“; vůdce; prosazování zájmů menšiny, připoutání	identifikace + porozumění: „spojenectví“; spojenec; sblížení, zprostředkování

Despotická manipulace

Začneme v levém horním rohu schématu. Zde je uveden přístup založený na kombinaci distance od lidí s odlišnými fyzickými nebo kulturními vlastnostmi s donucením jejich nositelů k žádoucímu jednání. Aktér tohoto přístupu zaujímá pozici despota, který se svou nejistotu snaží omezit tím, že manipuluje lidmi, jejichž jednání považuje za problematické, protože se mu jeví jako rizikové nebo ohrožující. Podstatou tohoto postupu je sklon brát v úvahu pouze vlastní zájmy a o ostatních lidech rozhodovat bez ohledu na jejich preference. Tento postup má dvě varianty. V prvním případě není despotická manipulace skrývána, ve druhém případě je (vědomě či bezděky) prováděna zastřeným způsobem tak, že objekt manipulace nepostřehne, v jaké se nalézá situaci. Pokud se jedním nebo druhým způsobem podaří odlišně orientované spoluobčany přimět k přijatelnějšímu jednání, nastolená rovnováha může být značně napjatá. Vynucené přizpůsobení se může být provázeno zesílením nedůvěry k despotovi nebo k celé skupině, ke které despota patří. Rozdíl je v tom, že výsledkem zjevné manipulace bývá okamžitý a zjevný nárůst nedůvěry, jejíž projevy jsou obvykle tlumeny dalším donucováním, zatímco nedůvěra, která je výsledkem skryté manipulace, má spíše podobu znechucení, jehož příčina je na první pohled málokomu jasná. Nedůvěra, která odtud pramení má latentní povahu a může se projevit ve vzdálenějším časovém horizontu.

Příkladem manipulativního postupu vůči „ohrožující menšině“ může být snaha trestně stíhat konzumenty nelegálních drog. Jiným příkladem je stavba zdi, kterou se bílí radní v severočeském městě Ústí nad Labem snažili v roce 1999 oddělit Romy od bílých obyvatel ulice Matiční⁵. V obou případech je k despotické manipulaci použito legálních prostředků a v obou případech se zdá být nárůst nedůvěry menšiny k despoticky postupující většině zjevný.

Zastřenější podobou manipulace je neochota většinové části české společnosti přiznat právní status manželů homosexuálům. Těm tento manipulativní postup sice komplikuje život, jejich reakce však není vždy jednoznačná. Mnozí z nich v procesu socializace zvnitřnili dosti rozšířenou představu, že homosexualita je podivná a možná i nebezpečná odchylka, jejíž právní uznání by znesvětilo instituci manželství, a sami v sobě řeší dilema tohoto pohledu se svou sexuální orientací. Jinak řečeno, ne všichni homosexuálové vnímají odmítání uznání svého práva na manželský status jednoznačně jako manipulaci a nejsou si jisti, že jejich potřeba uznání manželských práv je zcela legitimní. Narážejí na institucionální překážky trvalého partnerského soužití, současně se však za ně často stydí a mají sklon je spíše skrývat než manifestovat ve veřejné debatě. Cítí se být systémově znevýhodněni, ale nejsou si vždy jisti, zda původcem jejich trápení je despotická většina, která svým postupem striktně omezuje možnosti jejich soužití, jejich právo na svobodné nakládání s osobním vlastnictvím, jejich přístup do systémů sociálního zabezpečení a tak dále.

Jinak řečeno, ani příslušníci většiny, ani členové menšinové skupiny v tomto případě vždy nepovažují postup vůči homosexuálům za jednoznačnou manipulaci, ačkoliv snaha pohlížet na homosexuály jednostranně a omezovat jejich práva se zdá být zjevná.

⁵ Podle sdělovacích prostředků se v roce 1999 pokusila radnice městské části severočeského města Ústí nad Labem Neštětice – Krásné Březno omezit obavy bílých obyvatel ulice Matiční z počínání jejich romských sousedů vystavěním zdi, která by obě komunity oddělila.

V dolním pravém rohu schématu číslo 1 se nalézá přístup, který je založen na sklonu identifikovat se zájmy odlišně orientovaných lidí a na se snaze lépe jim porozumět. Zastávce tohoto přístupu zaujímá pozici spojence, který se snaží omezit napětí mezi menšinou a většinou tím, že zprostředkuje jejich lepší vzájemné porozumění. Snaží se pochopit ty, o nichž společnost málo ví, naučit se tolerovat jejich postoje, akceptovat některé jejich názory a přesvědčit členy jiných skupin, že důvodem k obavám dosud nebyla ani tak nebezpečnost jednání nositelů odlišné subkultury, jako spíše neznalost jejich životního stylu a hodnot, které uznávají.

Tuto cestu například zvolili sociální pracovníci a terapeuti, kteří se v České republice pokusili porozumět subkultuře konzumentů nelegálních drog. Po celá devadesátá léta se snažili přesvědčit českou veřejnost, že obavy je třeba mít z toho, že se obětí obchodu s drogami stanou další a další mladí lidé, a že vlastní jednání konzumentů – zvláště uživatelů tzv. měkkých drog – je pro společnost ohrožující méně než pokusy vystavit je trestnímu postihu a omezit tak kontakty a možnost spolupráce mezi většinou částí společnosti a menšinou, která se rozhodla řešit své problémy pomocí substancí. Cílem této snahy bylo omezit vzájemné obavy obou stran, to je přesvědčit veřejnost, že komunikace je možná a oboustranně prospěšná, a ukázat konzumentům nelegálních drog, že krajní podezřavost vůči většině a jejím institucím není na místě.

Pokusy o sblížení a jeho zprostředkování často selžou. Někdy, jako je tomu v případě konzumentů drog v České republice, je to v důsledku zatvřelosti politických zástupců většiny. Jindy k jejich selhání vede reakce menšiny. Kultura odlišně orientované skupiny někdy neobsahuje oboustranně akceptovatelné hodnoty a vzory jednání, které by se mohly stát základem vůle ke spolupráci nebo alespoň ke snášenlivé nevšímavosti. Členové menšinové skupiny pak mohou snášenlivost samozvaných spojenců („těch druhých“) vnímat jako příznak neschopnosti odolat nátlaku. Pokus o sblížení se tak může stát pobídkou k despotickému počínání klientů. Sociální pracovníci, kteří pracují s Romy, opakovaně popisují křik a neústupnost, kterou se Romové snaží druhou stranu zastrašit a „prosadit svou“. Známé je také „divadlo“, které jsou někteří Romové ochotni bez zábran hrát v naději, že jim to pomůže ovlivnit pro ně nepříznivé rozhodnutí o finanční podpoře nebo o umístění jejich dítěte do zvláštní školy, ústavní péče nebo jiného specializovaného zařízení⁶. Sociální pracovníci, kteří učinili podobnou zkušenost, považují přístup spojence často za naivní a nerealistický.

Přístup „spojence“ je někdy obtížné odlišit od přístupu „vůdce“, jehož charakteristiky jsou uvedeny v levém dolním kvadrantu schématu číslo 1. Rozdíl mezi nimi nám pomůže osvětlit příklad, který uvádí Laan (1998: 21–23). Ten popisuje rozhodnutí holandského poradce dlužníkům Greda Janssen opustit své zaměstnání, přijmout status nezaměstnaného a stát se tak členem skupin svých bývalých klientů. Za pět let své práce ve funkci poradce dlužníků měl Gread Janssen možnost dobře porozumět potřebám svých klientů. Dostal se však do situace, že své „*technicky fundované rozpracování péče o problematické případy dlužníků*“ nemohl využívat v jejich prospěch. (Laan, 1998: 21–22.) Gread Janssen své rozhodnutí zdůvodnil následovně:

„V sociální práci musí stát v centru pozornosti proces učení se klienta, jinak člověk není sociálním pracovníkem, ale účetním. To je [...] patrné při práci s finančními problémy. Člověk se v takové situaci ocitá v tak silném časovém tlaku, že již klientovi není možné zprostředkovat, jak má vést svou domácnost. [...] Jestliže jsou lidé úplně na dně a žijí ze sociální podpory, pak je pozdě něco napravovat. Banky jsou neúprosné. Přišli jsme o svoje postavení vůči žalobcům a stáváme se čím dál tím více jejich prodlouženou rukou. [...] Jedna z našich iniciativ vedla k otevření informačního střediska. V krátké době byla čekárna přeplněná [...] Časem jsme již nehovořili o zákazníkovi, o případu nebo problému, ale o záležitosti. Jestliže soustředíme pozornost na záležitost, uniká nám ze zorného pole člověk. [...] Klient již nemá žádný prostor, ani v činnosti zařízení se nedostává prostoru. Mé pocity jsou opotřebované, [...] nemám prostor pro klienta. A prostor, potřebný pro spolupráci mezi zařízeními, zmizl docela. Nakonec se vše dostalo do polohy vzájemné boje mezi odborníky jednotlivých profesí. Zařízení se ještě v podstatě pokoušejí zastupovat zájmy svých klientů, ale činí tak stále více způsobem, který nebere ohled na reakce klientů. [...] Staré povolání už není tím pravým povoláním. Asi jsem se musel svého povolání vzdát, abych ho mohl dále provozovat. Mohu své schopnosti lépe využít v

⁶ Záměrně zde upouštím od charakteristiky hledisek, podle nichž Romové posuzují, co je pro ně výhodné nebo ne. Jejich definice „výhodného“ se řídí jinými kritérii než je tomu u většinové části populace, a predikce jejich orientace je proto bez znalosti konkrétních okolností rozhodovací situace nespolehlivá.

zastupování zájmů skupiny, k níž nyní již patřím, [...] skupiny příjemců sociální pomoci.“
(Laan, 1998: 22–23.)

Jak částečně ztotožnění se s pohledem menšiny, jehož příkladem je výše zmíněný postup pracovníků s konzumenty drog, tak úplná konverze k menšině a snaha zastupovat její zájmy, kterou zde zosobňuje příklad Greda Janssen, je provázena přesvědčením, že ke změnám musí dojít na obou stranách napjatého vztahu. Pracovníci center protidrogové prevence zastávají názor, že přesvědčit konzumenty drog o možnosti změny jejich osobní situace je možné, pokud k nim veřejnost a její zástupci nebudou krajně odmítaví. Gread Janssen je zase přesvědčen, že možnost změny v situaci dlužníků je podmíněna změnou v pravidlech života celé společnosti. V tom vidíme smysl jeho výroku, kterým uzavřel své vyprávění o „přestupu“ k zájmové skupině chudých:

„Postavení sociálních pracovníků již neskýtá žádné příležitosti pro iniciativy, při nichž si lidé zachovávají svou autonomii. Změny musejí být uskutečňovány ze strany samotných zájmových skupin.“ (Laan, 1998: 23.)

Gread Janssen by mohl zastupovat zájmy příjemců sociální pomoci dvěma způsoby. Za prvé se by jako jejich „spojenec“ mohl pokusit zprostředkovat lepší porozumění mezi nimi a většinou. V tomto případě by šel podobnou cestou, jak výše zmínění čeští pracovníci proti-drogových středisek. Za druhé by mohl využít svých znalostí a schopností jako nástroje nátlaku na většinu a vydal by se cestou „vůdce“, které budeme věnovat pozornost v další podkapitole.

Donucení většiny a připoutání se k vůdci

Pokud se člověk znalý poměrů ve společnosti, například sociální pracovník typu Greda Janssen, sblíží se skupinou znevýhodněných, může dojít k tomu, že se členové této skupiny připoutají k silnému spojenci, který se vyzná „na druhé straně“ neurovaného vztahu, a zná proto účinné způsoby prosazování zájmů dané menšiny vůči většině. Díky své schopnosti posílit vyjednávací pozice menšiny může tento člověk získat v dané skupině značný vliv a dostat se do pozice vůdce. K tomu může dojít ze tří důvodů. Za prvé proto, že dotyčný jedinec má sklon k dominanci a aktivně se snaží získat nadřazenou pozici. Za druhé proto, že skupina nedisponuje systémem zachování vnitřní rovnoprávnosti členů (například její kultura nezdůrazňuje úloha participace členů na rozhodování, členové jsou zvyklí respektovat autoritativní rozhodnutí apod.). Za třetí proto, že silný člen skupiny má více informací než ostatní a častěji také ví, jak řešit ten či onen problém. Skupina si na to zvykne a začne spoléhat na jeho úsudek i tehdy, když to není nutné. Uvedené důvody vzniku vůdcovství a připoutávání se členů skupiny k vůdci se mohou kombinovat a míra vůdcovství a připoutání se členů k vůdci roste s kumulací přítomnosti uvedených faktorů. To mimo jiné znamená, že se s menšinou identifikovaný znalec poměrů může stát do určité míry vůdcem i když osobně nemá zájem vystupovat vůči ostatním jako autorita.

Hlavní charakteristiky přístupu vůdce jsou uvedeny v levém dolním rohu schématu číslo 1. Je pro něj typická relativně vysoká míra ztotožnění se s danou skupinou a její kulturou a dále vědomá (záměrná) nebo bezděčná (nezamýšlená) schopnost připoutávat členy skupiny k sobě jako k více či méně omezené autoritě. Vliv vůdce je primárně založen v jeho schopnosti pomoci skupině prosadit se a získat uznání pro její hodnoty a zájmy. S pomocí vůdce si může menšina vydobýt respekt, tedy donutit ostatní, aby ji respektovali. Vůdce může přispívat k omezování pocitu ohrožení, který v kontaktu se členy menšiny prožívají ostatní skupiny, tím, že menšinu učí využívat postupy obvyklé ve většinové společnosti. Jednání menšiny se díky tomu stává srozumitelnějším. Nejistotu, kterou pocítí u členové menšiny tváří v tvář ostatním skupinám, pomáhá vůdce mírnit tím, že napomáhá vytvářet možnosti znevýhodněných při uspokojování jejich potřeb. Obojím způsobem se může, ale, jak dále ukážeme, také nemusí, podílet na omezování potenciál konfliktu.

Nám dostupná literatura o sociální práci příklady právě popsaného přístupu většinou neuvádí. Důvodem je pravděpodobně skutečnost, že soudobé přístupy sociální práce zpravidla zdůrazňují níže popsaný, expertní přístup, v jehož rámci je vůdcovství považováno za krajně problematické. V této souvislosti jsou například v kursech komunitní práce studenti upozorňováni na význam posilování kompetencí členů skupiny, se kterou pracují (Popple, 1995: 5, 60–82, 89–91), na důležitost schopnosti komunitního pracovníka ukončit spolupráci se skupinou (Popple, 1995: 5, 89–91) a na význam rozlišování mezi úlohou „spasitele“ na jedné straně a pomocníka a spoluvůdce na druhé straně (Hartl, 1997: 130). Vlastnosti vůdce, to je jeho sklon připoutávat lidi k sobě, ztotožnění se se skupinou a jeho sklon být vždy na čele úsilí skupiny o prosazování zájmů jejích členů, jsou z uvedeného expertního hlediska diskutabilní nebo dokonce zavrženímhodné.

Autoři teorii antirasistické sociální práce, často členové znevýhodněných skupin, naopak považují za důležité, aby menšiny disponovaly vyškolenými odborníky, kteří by byli identifikováni s kulturou a zájmy své menšiny. Stěžují si například, že „*politicky motivovaní [...] černí profesionálové [...] jsou často pohlceni hierarchiemi místních institucí nebo akademickými posty a v tomto procesu mění[...] své požadavky na zlepšení situace černé komunity [...]*“ (Pople, 1995: 70–71). Tuto praxi kritizují ze dvou hledisek. Za prvé proto, že „*černé pracovníky přivádí k vyhoření, frustraci a zlosti*“ (James in Pople, 1995: 71), a za druhé proto, že „*odvádí energii černých militantních aktivistů mimo rámec širšího politického střetu*“ (Mullard in Pople, 1995: 70). Představa černého militantního profesionála, ze které tato kritika vychází se velmi podobá výše vykreslenému obrazu vůdce. Radikální teorie komunitní práce, která považuje za kompetentní pomocníky především samotné členy menšin, vnímá černého (nebo jinak stigmatizovaného), dobře vyškoleného a více či méně militantního aktivistu za klíčovou postavu boje za omezení manipulace a nejistoty znevýhodněných. Proti tomuto stanovisku se staví reformistická, více „*expertní*“ a většinová teorie komunitní práce. Ta považuje aktivistu, který si nedokáže od členů znevýhodněné komunity zachovat profesionální odstup, za odpůrce principů účinné intervence.⁷

Otázku, zda politicky nebo jinak motivovaní vůdcové ztotožnění s menšinou mohou vztahy mezi ní a jinými skupinami spíše stabilizovat nebo vyhrodit, nelze podle našeho názoru zodpovědět jednoznačně. Výsledek jejich intervence závisí na tom, jaké si aktivista (vůdce) a na něm více či méně závislí členové skupiny kladou cíle. Záleží na tom, zda vůdce preferuje ofenzivní nebo kompromisní, agresivní nebo smířlivou koncepci postupu. To, jak menšinová skupina využije – posílena schopnostmi a kontakty svého člena – svých nových možností, závisí také na tom, zda jsou v její kultuře přítomny stereotypy důvěry nebo nedůvěry vůči většině, zda daná menšina uznává hodnotu snášenlivosti či nikoliv, zda je zaměřena na krátkodobé nebo dlouhodobé cíle, zda její členové považují za normální využití legálních, pololegálních nebo nelegálních způsobů získávání zdrojů a tak dále.

Z hlediska důsledků vůdčovství je rovněž důležité, zda se vůdcem posílená menšina prosazuje ve společnosti s autoritativní nebo partnersky organizovanou politickou kulturou. V převážně autoritativní společnosti mohou být pokusy spojenců, o kterých byla řeč výše, marné a ofenzivní prosazování se může jevit jako jediná cesta ke změně situace. V autoritativní společnosti může navíc sklon členů menšiny k závislosti na vůdci korespondovat s převažujícími zvyklostmi. V převážně partnersky orientované společnosti může být tentýž sklon bariérou integrace lidí, kteří nejsou zvyklí samostatně vyjednávat a přejímat odpovědnost. V partnersky orientované kultuře se kromě toho musí ofenzivní boj za zájmy menšiny jevit jako zbytečně brutální postup.

Expertiza

Přejdeme do pravého horního rohu schématu, kde se nalézá přístup kombinující odstup a porozumění. Zastáncem tohoto přístupu je expert. Ten se snaží pozorováním porozumět logice počínání skupin s odlišnými fyzickými nebo kulturními vlastnostmi a na základě takto získaných poznatků rozhodnout o tom, jak co neúčinněji působit na jejich jednání s cílem dosáhnout zmírnění napětí mezi nimi.

Distance experta nepramení ze soběstřednosti, jako je tomu u výše popsaného despoty⁸. Expert si od pozorované menšiny zachovává odstup, protože je přesvědčen, že zárukou účinnosti intervence je jeho vlastní nestrannost. Ta však může být chápána nejméně dvojnásobně.

V prvním případě se předpokládá, že expert není účastníkem problémové situace, která je předmětem jeho pozornosti. Rozhoduje se výhradně na základě výzkumem ověřených znalostí o podmínkách změny a jeho cílem je nalézt a aplikovat účinný postup, který by vedl k úpravě problematických vztahů. V tomto, podle našeho názoru méně pravděpodobném případě by expert, prost zájmových preferencí a bez předsudků vůči účastníkům problémové situace, určil, které jednání je zdrojem obav některé ze zúčastněných skupin, identifikoval by vlivy vedoucí ke změně tohoto jednání a takto vybaven by rozhodl o tom, co je třeba dělat. Byl by tedy jakýmsi strojem na racionální, to je znalostmi o příčinách a následcích podložených rozhodnutí. Jeho nestrannost by spočívala v nepřítomnosti jiných snah než snahy o omezení napětí a rizik, kterým se cítí být vystaveni účastníci situace.

⁷ „*Radikální*“ a „*pluralistickou*“ (reformní) teorii komunitní práce rozlišuje Pople (1995: 31–42).

⁸ Pokud experta vede k zachování distance od menšinové subkultury převážně snaha o prosazení partikulárních zájmů své profese nebo organizace, stává se při jednání s klientem despotou. Dobrým příkladem despotického přístupu tohoto druhu je postup terapeutů vůči chudým klientům, který popisuje Cloward a Epstein (viz výše).

Za pravděpodobnější považujeme pojetí, podle něhož je expert účastníkem situace, která je předmětem jeho pozornosti, a jako takový se snaží v průběhu řešení prosazovat jemu vlastní hodnoty, cíle nebo zájmy. Aby je mohl uvést do života, snaží se problémové situaci s nadhledem porozumět. Neutrannost má v tomto případě jiný význam než výše. Expert předpokládá, že mu nezaujaté poznávání umožní najít nástroje vedoucí k záměrům, kterým jako účastník problémové situace dává sám přednost. Tato jeho snaha může mít dvojitý efekt. Díky zkoumání problémové situace a hledání příčin obav a nejistoty jejich účastníků může expert skutečně nalézt účinné nástroje realizace záměrů, kterým straní. Je ovšem také možné, že jej poznání dané situace přivede ke změně preferencí. V tomto druhém pojetí tedy neutrannost spočívá za prvé ve snaze o nezaujaté zkoumání příčin, které ohrožují expertem uznávané hodnoty, cíle nebo zájmy. Prvek neutrannosti je, za druhé, obsažen v možnosti, že mu takto získané poznání otevře cestu ke změně záměrů, kterým dával původně přednost. Tato změna je velmi obtížná a málo pravděpodobná, díky systematickému poznávání je však možná. Domníváme se, že díky poznání problémové situace může expert změnit spíše takové situačně podmíněné prvky své orientace, jakými jsou cíle nebo zájmy. Za méně pravděpodobně považujeme, že by jej poznání vedlo ke změně hodnotové orientace, kterou pokládáme za značně stabilní a v průběhu individuálního života se málo měnící složku lidské osobnosti.

Vycházíme-li z druhého uvedeného pojetí neutrannosti, najdeme dobrý příklad neutranného porozumění ve studii činnosti pracovníků Manželské a rodinné poradny v izraelské obci Jaffa (Savaya, Malkinson, 1997). Studie popisuje dvouletou snahu skupiny izraelských sociálních pracovníků, „přivést do poradny více arabských klientů“, kteří o její služby projevovali minimální zájem (Savaya, Malkinson, 1997: 215–216).

Pracovníci poradny se spojili s představiteli arabské komunity a s jejich pomocí identifikovali „dvě hlavní překážky snahy Arabů vyhledat jejich pomoc: jejich nedůvěru k Židům a kulturní zábrany, které jim bránily dát nahlédnout lidem zvenčí do vnitřních problémů rodiny“. „Představitelé arabské komunity, kteří s poradnou spolupracovali, se setkávali se členy cílové populace“ a „poskytovali jim informace o poradně“. (Savaya, Malkinson, 1997: 216.)

Pokračující neúspěch přivedl členy převážně židovského týmu sociálních pracovníků k přesvědčení, že „musí od komunity získat více podnětů než jsou jim schopni poskytnout její představitelé“. Ve snaze „dozvědět se přímo od cílové populace, jakou pomoc by přivítala a za jakých okolností by se jí pokusila vyhledat“ rozdali pracovníci poradny na veřejném setkání dotazníky a jejich prostřednictvím zjistili, že „více než dvě třetiny“ dotázaných „projevili přání naučit se, jak se přiblížit ke svým dětem a manželům a jak s nimi lépe komunikovat.“ Pracovníci dospěli k závěru, že „ačkoliv by Arabové z Jaffy nepožádali o služby manželského a rodinného poradenství, byli zaujati problémy, kterými se poradenství zabývá, a dali najevo zájem získat dovednosti, které s těmito problémy souvisí, na skupinových setkáních“. Ve snaze zaujmout příslušníky cílové populace „aniž by přitom byli nuceni vystavit na odiv své rodinné problémy nebo dokonce museli veřejně připustit, že nějaké takové problémy mají“ použili poradci „psychoedukační přístup“ a „rozhodli se uspořádat dobře inzerované a komukoliv přístupné happeningy věnované různým aspektům komunikace v rodině.“ (Savaya, Malkinson, 1997: 217–218.)

Během happeningů byla účastníkům prezentována scénka ilustrující „vzory neefektivní komunikace“, po které „byli účastníci vyzváni, aby rovněž formou hraní rolí předvedli alternativní, konstruktivnější vzory komunikace“. Následovala „diskuse“, během níž „publikum rozpoznávalo, čím byla druhá forma komunikace funkčnější než první“. Nakonec „sociální pracovník shrnul výsledky pozorování publikem a dodal jim profesionálního významu“. (Savaya, Malkinson, 1997: 218.)

V průběhu několika happeningů židovští pracovníci poradny postupně zjišťovali, že bylo chybou, že „happening byl veden židovskými pracovníky v Hebrejštině“ a „jediný arabský sociální pracovník [...] měl pouze roli překladatele“ (Savaya, Malkinson, 1997: 219). Najevo vyšlo, že židovští pracovníci, „jejichž vlastní kultura si cenní asertivitu“, podcenili názor svého arabského kolegy, že „vyučování asertivní komunikaci je nevhodné, protože podkopává autoritu otce a zpochybňuje základní hodnoty Arabů“ (Savaya, Malkinson, 1997: 219). Problémy způsobila také skutečnost, že setkání se konala na půdě komunitního střediska, kde se „arabští účastníci happeningu cítili být hosty židovských hostitelů“ (Savaya, Malkinson, 1997: 219). Tyto chyby byly postupně napraveny. Akce se přesunuly do klubu jednoho z arabských křesťanských kostelů, který byl pro Araby „přirozeným místem setkávání“ a kde „byl tím hostem arabského církevního výboru“ (Savaya, Malkinson, 1997: 221). Židovští poradci ustoupili do pozadí a aktéři setkání se stali další dva přizvaní arabští sociální pracovníci z

úřadu sociálního zabezpečení. Režie happeningů byla upravena po té, co na jednom ze setkání arabský pracovník navzdory „*pocitům nepohodlí části členů týmu [...] odmítl sloužit jako pouhý překladatel*“ a „*namísto žádosti o to, aby dobrovolníci sehráli vlastní alternativní scénku, vtáhl publikum do dlouhé diskuse, ze které byly vyloučeni židovští profesionálové. Happening nebyl ukončen závěrečným [...] srovnáním vzorů efektivní a neefektivní komunikace.*“ (Savaya, Malkinson, 1997: 220.) Tyto a další změny vedly k vzestupu popularity happeningů (Savaya, Malkinson, 1997: 227).

Z uvedeného je patrné, že se členové týmu snažili přístupu Arabů porozumět. Z popisu příběhu je také možné vyrozumět, že přitom od arabské komunity zachovávali jak specificky profesionální, tak i obecně kulturní odstup. Ten je implicitně přítomen v celém vyprávění. Explicitně vystupuje na povrch například tam, kde autoři studie a současně aktéři příběhu uvádějí, že cílem týmu bylo „*přivést do poradny více arabských klientů*“. Můžeme se domnívat, že podnětem k celému projektu nebyla snaha řešit problémy Arabů, nýbrž snaha týmu řešit problémy poradny.

Arabská komunita zůstala pro členy týmu po celou dobu projektu „*cílovou populací*“ a potenciální klientelou. Na rozdíl od výše citovaného Greda Janssena, který se svým klientům rozhodl pomáhat jako jeden z nich, pracovníci poradny v Jaffě chtěli svým klientům profesionálně pomáhat při řešení jejich problémů. Tato distance se podle našeho názoru nevýrazněji projevila v tom, že židovští členové týmu podcenili pochybnosti svého jediného arabského kolegy o vhodnosti výcviku v asertivitě, které „*jejich vlastní kultura přisuzuje pozitivní význam*“ (Savaya, Malkinson, 1997: 219). Můžeme říci, že dlouho nepochopili, že důrazem na asertivitu mohou problémy arabských rodin, pro něž je asertivním jednáním zpochybnitelná autorita otce důležitou hodnotou, spíše vyhrotit než zmírnit.

Toto nedorozumění vyplývá z kulturní distance příslušníků většiny, která je patrná z jejich popisu situace arabských rodin. Ty se podle autorů studie

„z kulturního hlediska, podobně jako jiní Arabové v Izraeli, nacházejí v procesu přechodu od silně konzervativní a tradiční k modernější a liberálnější společnosti. Tato přeměna, která je výsledkem těsných kontaktů s prozápadními izraelskými Židy, přivedla členy rodin na pomezí dvou kultur a podnítila vnitrogenerační i mezigenerační konflikty [...] Arabské ženy z Jaffy získaly v posledních letech vzdělání a začaly pracovat mimo domov, nicméně od většiny z nich se stále očekává, že budou hrát roli submisivní arabské ženy. Arabští muži mají dojem, že jejich tradiční role hlavy rodiny je podkopána jejich nižším statutem ve většinové židovské společnosti, jejich potížemi při financování rodiny a erozí jejich tradiční autority vůči lépe vzdělaným a nezávislým ženám a dětem.“ (Savaya, Malkinson, 1997: 215.)

Uvedený popis situace arabských rodin je možné číst dvojím způsobem. Za prvé jako vysvětlení zájmu Arabů o komunikaci v rodině. Za druhé jako ilustraci distance autorů popisu vůči „*cílové populaci*“. Z poznámky, podle níž se Arabové v Jaffě nacházejí mezi dvěma kulturami „*podobně jako jiní Arabové v Izraeli*“, a z bibliografického odkazu, je zřejmé, že uvedený popis je hypotézou, která je odvozena z obecných, literaturou zprostředkovaných poznatků jiných Židů „*o Arabech v Izraeli*“. V textu stati není informace o tom, že by tato hypotéza byla ověřena pomocí kulturního sblížení se s Araby v Jaffě. Výrazy typu „*silně konzervativní a tradiční*“ jsou v textu popisu spojovány se skutečností, že Arabové „*pracují za nízké mzdy a vykonávají nekvalifikované práce, mají nízké vzdělání a žijí ve zchátralých a přelidněných obydlích*“, zatímco výrazy „*modernější a liberálnější*“ jsou dávány do souvislosti s „*vyšším vzděláním a nezávislostí*“ členů arabských rodin. To je možné považovat za projevy kulturní distance liberálně a moderně orientovaných „*prozápadních izraelských Židů*“ od „*konzervativních a tradičních*“ izraelských Arabů. (Savaya, Malkinson, 1997: 215.) Domníváme se, že popis situace Arabů v Jaffě lze chápat jako reflexi židovských expertů, kteří příliš nepochybují o přednostech své kultury a spoléhají na zprostředkovně poznatky Židů a Arabech. To podle nás není překvapující ani nelegitimní. Chceme jen poukázat na skutečnost, že to jak členové týmu porozuměli situaci svých potenciálních klientů bylo ovlivněno kulturním odstupem autorů vůči Arabům.

Za projev distance je také možno považovat skutečnost, že odmítnutí arabského sociálního pracovníka „*sloužit jako pouhý překladatel*“ bylo provázeno „*pocitů nepohodlí části členů týmu*“. Ti uvedenou událost pravděpodobně vnímali jako zpochybnění své pozice „*mocného experta*“. Tento zážitek později vedl členy týmu ke konstatování, že „*je těžké dostatečně zdůraznit postupnou akceptaci pokory částí profesionálů identifikovaných s většinovou kulturou*“. Stanovisko, které odsud autoři studie vyvodili, nezpochybňuje profesionální odstup expertů, mění však jeho pojetí. Poznání významu pokory nevedlo členy týmu ke snaze sblížit se s arabskou komunitou a její kulturou, ale ke změně definice experta, který je podle autorů studie měl přijmout „*rovnoprávnější roli toho, kdo usnadňuje a spolupracuje*“. Doporučují také, aby „*profesionálové většinové kultury uvolnily místo profesionálům*

menšiny“ a „ustoupili do ústranní“, ne však aby ztratily svůj odborný vliv na vývoj událostí. Uvedené změny považují autoři za projev „potřeby profesionála, který pracuje s menšinovou skupinou, prodělat vnitřní změnu svého postoje a své profesionální identity.“ (Savaya, Malkinson, 1997: 224–225.)

Autoři konstatují, že využití zkušeností projektu sice „nevedlo k vyřešení problému malého zájmu o služby střediska“, oceňují však, že „program se stal velmi populárním a přiblížil se lidem, kteří by nikdy nevyhledali služby poradny“ (Savaya, Malkinson, 1997: 224). Jinými slovy, konstatovali, že program se stal dobrým nástrojem profesionálního působení na jinak těžko dostupnou populaci. Snaha o nezaujaté porozumění pozorované arabské populaci vedla k nalezení účinných prostředků profesionální intervence. Experti dokázali, že jsou schopni efektivně nabídnout svou podporu kulturně odlišné a těžko přístupné komunitě. Mnoha arabským rodinám bylo v jejich snaze o řešení vnitřního napětí pravděpodobně pomozeno. Sblížení k tomu nebylo třeba a potřebnou komunikaci zajistili arabští profesionálové. Ti se, jak autoři v textu několikrát zdůrazňují, ukázali být lepšími prostředníky než představitelé arabské komunity v Jaffě, s nimiž poradci po celou dobu udržovali kontakty. Znamená to, že základem úspěchu je podle autorů textu spíše profesionalita než členství a spontánní vliv v cílové komunitě.

Uvedený příklad ilustruje, v jakém smyslu může být expertní přístup efektivní. Je však také třeba zmínit jeho možná úskalí. Specializované vědění umožňuje expertům, aby získali monopol na řešení problémů funkční sféry, která tvoří jejich doménu. Monopol vždycky znamená závislost. Ta v tomto případě vzniká dvojnásobem. Pokud se expertům podaří získat právní záruky svého monopolu (jak je tomu například u lékařů nebo psychologů), laikové ztrácejí právo na řešení vlastních problémů vlastními silami. Pokud lidé uvěří, že bez pomoci expertů nejsou schopni své problémy zvládat, ztrácejí kompetenci k samostatnému řešení vlastní situace. Přestává proto být jasné, zda experti pomáhají lidem zvládat problémy, jejichž řešení společnost svěřila do rukou odborníků, či zda intervenují do problémových situací, které vznikly v důsledku monopolem expertů vyvolané neschopnosti lidí řešit problémy vlastními silami. Těto pochybnosti se nevyhne ani profesionální přístup, který je zaměřen na posilování („empowerment“) kompetencí klientů. Kde je záruka, že se zastánci tohoto přístupu nesnaží své klienty vybavit právě těmi kompetencemi, o které předtím přišli v důsledku spoléhání se na experty?

Použitá literatura

AHMED, B.: *Black perspectives in social work*. Ventura, Birmigham 1990.

ATTNEAVE, C.: *American Indians and Alaska native families: Emigrants in their own homeland*. In: McGoldrick, M., Pearce, J.K., Giordano, J. (Eds.), *The Indians and family therapy*, Guilford Press, 1982, pp. 55–83.

BARTLETT, H.: *Fifty years of social work in the medical profession: Past significance, future outlook*. NASW, New York 1957.

BARTLETT, H.: *Analyzing social work practice by fields*. NASW, New York 1961a.

BARTLETT, H.: *Social work practice in the health field*. NASW, New York 1961b.

BARTLETT, H.: *The common base of social work practice*. NASW, Washington 1970.

CARLTON, T. O.: *Clinical social work in health settings: A guide to professional practice with exemplars*. Springer, New York 1984.

CLOWARD, R., EPSTEIN, I.: *Private Social Welfare's Disengagement from the Poor: The Case of Family Adjustment Agencies*. In: Zald, M.N. (ed.), *Social Welfare Institutions, A Sociological Reader*, John Wiley & Sons, New York–London–Sydney 1965, pp. 623–644.

DODSON, W.D.: *Institutionalized Racism in social welfare agencies*. *The Social Welfare Forum*, NCSW and Columbia University Press, New York–London 1970, pp. 88–98.

DOMINELLI, L.: *'Race', Gender, and Social Work*. In: Davies, M. (ed.), *The Sociology of Social Work*, Routledge, London – New York 1991, pp. 182–201.

- GOOD TRACKS, J.G.: Native American non Interference. *Social Work*, 18, 1973, pp. 30–35.
- HARTL, P.: *Komunita občanská a komunita terapeutická*. SLON, Praha 1997.
- LAAN v.d., G.: *Otázky legitimace sociální práce*. Albert – ZSF Ostrava, Boskovice – Ostrava 1998.
- LEE, J.A.: *The empowerment approach to social work practice*. In: Turner, F., *Social Work Treatment*, The Free Press, New York 1996, pp. 218–249.
- MIDDLEMAN, R., GOLDBERG, G.: *Social service delivery: A structural approach to practice*. Columbia University Press, New York 1974.
- MUSIL, L., NAVRÁTIL, P.: Přístupy k práci s menšinami – dilemata a možnosti jejich řešení. Část I – Typologie. *Sociální práce*, 5/1999, s. 36–51.
- MUSIL, L., NAVRÁTIL, P.: Přístupy k práci s menšinami – dilemata a možnosti jejich řešení (část II – Antiopresivní přístupy). *Sociální práce*, 6, 1999, str. 34 – 47.
- NAVRÁTIL, P.: Sociální práce jako sociální konstrukce. *Sociologický časopis*, XXXIV, 1, 1998, s. 37–50.
- NAVRÁTIL, P.: *Úvod do teorií a metod sociální práce*. NCPR, Brno 2000.
- NAVRÁTIL, P., MUSIL, L.: *Sociální práce s příslušníky menšinových skupin*. In: *Sociální studia*, 5/1999, s. 127–163.
- NETHERLANDS ASSOCIATION OF SOCIAL WORKERS: *Professional profile of social worker*. Committee on professional questions regarding social work, S-Hertogenbosh 1987.
- PAYNE, M.: *Modern social work theory*. The Macmillan Press, London 1997.
- PERLMAN, H. H.: *Social casework*. University of Chicago Press, Chicago 1957.
- POPPLER, K.: *Analysing Community Work. Its Theory and Practice*. Open University Press, Buckingham – Philadelphia 1995.
- REID, W.J., EPSTEIN, L.: *Task-centred casework*. Columbia University Press, New York 1972.
- REID, W.J., SHYNE, A. W.: *Brief and Extended Casework*. CUP, New York 1969.
- ROGERS, C.: *Client – centered therapy*. London 1951
- ROGERS, C.: *Způsob bytí*. Portál, Praha 1998.
- SAVAYA, R., MALKINSON, R.: When Clients Stay Away. *Social Service Review*, 1997, Vol. 71, No. 2, pp. 214–230.
- SCHAEFER, R.: *Racial and Ethnic Groups*. 6. ed. Harper Collins, New York 1996.
- SHEAFOR, W.B., HOREJSI, CH.R., HOREJSI, G.A.: *Techniques and Guidelines for Social Work Practice*. (5. ed.) Allyn and Bacon, Boston 2000.
- SOYDAN, H. WILLIAMS, CH.: Exploring concepts. In Williams, Ch., Soydan, H. a Johnson, M.R.D. (eds.): *Social Work and Minority*. Routledge, London 1998.
- WHITTAKER, J., TRACY, E.: *Social Treatment*. (2 ed.) Aldine de Gruyter, New York 1989.
- WOOD, G.G., MIDDLEMAN, R.: *The structural approach to direct practice in social work*. Columbia University Press, New York 1989.